ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΛΑΤΩΝΙΚΩΝ & ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥΠΟΛΗ
451 10 ΙΩΑΝΝΙΝΑ
ΤΗΛ.: 2651-0-95650 - FAX: 2651-0-95801
E-mail: chtezas@cc.uoi.gr

Διευθυντής: Καθηγητής Χρίστος Α. Τέζας

Ιωάννινα, 28.5.2008

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΗΜΕΡΑ

Κυρίες και Κύριοι,

Σε μερικούς ή και σε πολλούς από το σεβαστό ακροατήριο θα γεννήθηκε πιθανώς η απορία γιατί η σημερινή εκδήλωση για τον Σωκράτη, έναν άνθρωπο που πέθανε πριν από 2400 και παραπάνω χρόνια, αφού έζησε από το 469 έως το 399 π.Χ. Δικαίως θ' αναρωτήθηκαν ποια σχέση μπορεί να έχει η σημερινή εποχή με τον Σωκράτη, με άλλα λόγια τι μπορεί να κερδίσει η σημερινή εποχή από τον Σωκράτη και την ενασχόληση μ' αυτόν και τις ιδέες του.

Η πρώτη απάντηση που θα μπορούσε ίσως να δοθεί είναι ότι ο Σωκράτης ασχολήθηκε πρωτίστως με θέματα ηθικά και δευτερευόντως με θέματα πολιτικά και μόνο τις πρώτες δεκαετίες της ζωής του ασχολήθηκε και με θέματα σχετικά με το σύμπαν, τη γένεση, προέλευση και εξέλιξη του κόσμου. Όπως όμως είναι αποδεκτό, σε θέματα που πρωτίστως ενδιέφεραν τον Σωκράτη, δηλαδή σε θέματα ηθικά, αλλά και σε θέματα πολιτικά, οι απαντήσεις που δόθηκαν και δίνονται από τους φιλοσόφους, τους πολιτικούς στοχαστές και γενικότερα τους ανθρώπους του πνεύματος δεν είναι οριστικές και αμετάκλητες. Ποτέ δεν διεκδικούν ή οπωσδήποτε δεν εξασφαλίζουν τη γενική αποδοχή. Είναι θέματα που επανειλημμένα ανά τους αιώνες συζητούνται, αλλά πάντα παραμένουν άλυτα. Αυτός λοιπόν είναι ένα βασικός λόγος, για τον οποίο η ενασχόληση με τον Σωκράτη μπορεί ν' αποβεί, εκτός των άλλων, και χρήσιμη για μας σήμερα.

Ειδικά για τις πολιτικές του απόψεις, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Σωκράτης έζησε σε μια πόλη, την Αθήνα, σ' ένα κράτος δηλαδή, όπως ήταν την εποχή εκείνη

οι αρχαίες ελληνικές πόλεις, το οποίο την εποχή ακριβώς του Σωκράτη ανέπτυξε το δημοκρατικό πολίτευμα στην καλύτερη μορφή που έφθασε ποτέ στην ιστορία. Ο Σωκράτης όμως παρά τον σεβασμό και την τυφλή υπακοή στους νόμους αυτού του πολιτεύματος, υπακοή που τον οδήγησε και στον θάνατο, δεν ήταν ικανοποιημένος απ' αυτό το πολίτευμα. Ο λόγος γι' αυτή τη στάση του Σωκράτη εικάζεται ότι οφείλεται στην προσήλωση του αθηναϊκού κράτους σε μια αρχή την αρχή της ανταπόδοσης, την οποία ο Σωκράτης απέρριπτε ασυζητητί. Μολονότι στην Αθήνα το δημοκρατικό πολίτευμα την εποχή του Σωκράτη, όπως προαναφέρθηκε, έλαβε την τελειότερη μορφή που έλαβε ποτέ δημοκρατικό πολίτευμα επί της γης, η αθηναϊκή πολιτεία δεν μπόρεσε ν' απαλλαγεί από μια βασική αλλά αρνητική αρχή της αρχαίας ελληνικής -και όχι μόνο- ηθικής, την προαναφερθείσα αρχή της ανταπόδοσης. Είναι η γνωστή από την *Παλαιά Διαθήκη* αρχή: *Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.*

Η Αθήνα λοιπόν, που δεν απαλλάχτηκε από την αρχή αυτή, την εφήρμοζε και μάλιστα, ως μεγάλη δύναμη, την εφήρμοζε κατά τρόπο που συχνά υπερέβαινε τα όρια της ίδιας της αρχής, όρια που ούτως ή άλλως είναι δυσδιάκριτα και εύκολα τα υπερβαίνει κανείς. Αυτή όμως η πολιτική ερχόταν σε αντίθεση με μια βασική ηθική αρχή του Σωκράτη, την αρχή δηλαδή ότι ποτέ μα ποτέ δεν πρέπει κανείς να διαπράττει αδικία ούτε να κάνει ποτέ κακό. Αυτές οι δύο απόψεις του Σωκράτη: η άρνηση της αρχής της ανταπόδοσης και η απόρριψη της αδικίας κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες, συνιστούν αυτό που ονομάστηκε επανάσταση του Σωκράτη στην ηθική αντίληψη και θεωρία.

Ο Σωκράτης όχι μόνο διακήρυσσε την ορθότητα των απόψεών του, αλλά και τις εφήρμοζε στην πράξη αδιαφορώντας για τις συνέπειες που η πίστη στις αρχές αυτές είχε, ακόμη και αν επρόκειτο για την ίδια του τη ζωή. Ένα ερώτημα όμως που δύσκολα μπορεί ν' απαντηθεί είναι γιατί ο Σωκράτης που περνούσε όλη την ημέρα διαλεγόμενος μ' όποιον συναντούσε στο δρόμο, στα γυμναστήρια ή στην αγορά, Αθηναίο ή ξένο, δεν υποστήριξε -όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε- τις απόψεις του από το βήμα της Πνύκας ενώπιον της εκκλησίας του δήμου, ενώπιον δηλαδή της γενικής συνελεύσεως του αθηναϊκού λαού.

Ίσως η επιλογή του Σωκράτη να μην υποστηρίζει τις απόψεις του για την αρχή της ανταπόδοσης και τη δικαιοσύνη γενικότερα από το βήμα της Πνύκας να οφείλεται στη βεβαιότητα που τον κατείχε ότι το μόνο που θα κέρδιζε θα ήταν η αποδοκιμασία του αθηναϊκού λαού που ήταν βαθιά προσηλωμένος στην αρχή της ανταπόδοσης.

Με αφορμή και αφετηρία την προαναφερθείσα επιλογή του Σωκράτη συχνά διερωτώμαι γιατί οι νέοι σήμερα έχουν στρέψει την πλάτη τους στην πολιτική και τί

είναι εκείνο που τους απωθεί απ' αυτήν.

Σε κάθε περίπτωση, η άποψη του Σωκράτη για τη δικαιοσύνη υπερέβαινε την εποχή του και μαζί μ' εκείνη της *Καινής Διαθήκης*, *ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ ' ὅστις σε ῥαπίζει εἰς τὴν δεξιὰν σιαγόνα [σου], στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην,* αποτελούν ιδεατά πρότυπα, σκοπούς που δύσκολα θα μπορέσει να προσεγγίσει η ανθρωπότητα. Αρκεί να θυμηθούμε τις θηριωδίες που διαπράχθηκαν τον εικοστό αιώνα και διαπράττονται και σήμερα μερικές φορές μάλιστα με την επίκληση της αρχής της ανταπόδοσης, την οποία κατάφωρα παραβιάζουν, ή με την πρωτοφανή επίκληση της ανάγκης για προληπτικό πόλεμο, προκειμένου να προβλεφθούν ανύπαρκτοι στην πραγματικότητα κίνδυνοι.

Η επανάσταση λοιπόν που συνιστούν στην ηθική αντίληψη και θεωρία οι απόψεις του Σωκράτη είναι ένας επιπλέον λόγος που μόνος αυτός θα δικαιολογούσε την ενασχόληση με τον Σωκράτη. Εύκολα ωστόσο κατανοεί κανείς γιατί ο Σωκράτης δεν μπορούσε να συνυπάρξει και να λειτουργήσει μέσα σ' ένα πολιτικό σύστημα που, παρά την θαυμαστή μορφή της δημοκρατίας που ανέπτυξε στο εσωτερικό, στις εξωτερικές του σχέσεις εφήρμοζε την αρχή της ανταπόδοσης, συχνά μάλιστα με υπέρβαση των ορίων της.

Υπάρχει όμως και ένας άλλος βασικός λόγος που έχει μεν ως αφετηρία την ενασχόληση του Σωκράτη με ηθικά θέματα, (όπως: τί είναι αρετή, τί είναι σωφροσύνη, τί είναι δικαιοσύνη, τί είναι αγαθό, τί είναι θάρρος, τί είναι ευσέβεια) κατά τον τρόπο που αυτά τα θέματα περιγράφονται σ' ένα πρόσφατο (2004) βιβλίο του Κρίστοφερ Φίλιπς, αλλά συνδέεται άμεσα με την πολιτική.

Όπως είναι γνωστό, τον 5^{ο} αι. π.Χ., εκτός από καθαρά φιλοσοφικούς λόγους, λόγοι κοινωνικοί και πολιτικοί οδήγησαν στο Σοφιστικό Κίνημα, ένα κίνημα που επί αιώνες παρεξηγήθηκε αλλά από την εποχή του μεγάλου Γερμανού φιλοσόφου Hegel (1770-1831) και μετά θεωρείται ότι αποτελεί τον αρχαίο Ελληνικό Διαφωτισμό.

Κύριος σκοπός των Σοφιστών, μερικοί από τους οποίους υπήρξαν σεβαστές μορφές, ήταν η *εὐβουλία*, η ικανότητα δηλαδή των μαθητών που επ' αμοιβή παρακολουθούσαν τα μαθήματα των Σοφιστών να ρυθμίζουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τόσο τα ατομικά και οικογενειακά ζητήματα όσο και τις υποθέσεις τις κρατικές, τις υποθέσεις της πόλης. Ταυτόχρονα όμως, για να επιτυγχάνουν αυτά, έπρεπε να εξασκηθούν στην ικανότητα να ομιλούν στα δημόσια όργανα της πολιτείας και να δύνανται να πείθουν τους άλλους, ώστε αυτοί να κερδίζουν τις πολιτικές μάχες. Στην προσπάθεια αυτή συχνά οι μαθητές έπρεπε ν' αποκτήσουν την ικανότητα ένα επιχείρημα ισχυρότερο των αντιπάλων τους να το παρουσιάζουν, να το καθιστούν ασθενέστερο και ένα επιχείρημα δικό τους

ασθενέστερο να το παρουσιάζουν ως ισχυρότερο. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και σήμερα στην πολιτική ζωή, όπου τα πολιτικά κόμματα και οι εκπρόσωποί τους ποτέ ή σπανιότατα αναγνωρίζουν την ορθότητα μιας πράγματι ορθής άποψης που προβάλλεται από εκπροσώπους άλλου κόμματος.

Η ανωτέρω προσπάθεια των Σοφιστών και των μαθητών τους για παρουσίαση μιας θέσης, ενός επιχειρήματος σύμφωνα με ό,τι κάθε φορά τους συνέφερε, εντάσσεται σε μια γενικότερη τάση τους, την αμφισβήτηση. Αυτή η τάση είναι πράγματι πολύ σημαντική, διαχρονικά· προϋπήρχε των Σοφιστών όχι όμως σε τόσο έντονο βαθμό, και συνδέεται με τη γένεση της φιλοσοφίας και επιστήμης. Στην περίπτωση όμως των Σοφιστών και μάλιστα σε μερικούς εξ αυτών έλαβε ακραία μορφή. Αλλά μια αμφισβήτηση των πάντων δεν ωφελεί σε τελευταία ανάλυση την κοινωνία, γιατί, εκτός των άλλων, οδηγεί στην αντίληψη ότι δεν υπάρχει δυνατότητα για γνώση. Αν όμως δεν υπάρχει δυνατότητα γνώσης, αν οι άνθρωποι δεν μπορούν να συμφωνήσουν και ν' αποδεχθούν ως ορθά ορισμένα πράγματα, τότε δεν μπορεί να υπάρξει κανένας πολιτικός σχεδιασμός και κανένα πρόγραμμα. Γι' αυτό και ο κόσμος στις πόλεις από τις οποίες περνούσαν και δίδασκαν οι Σοφιστές, όπως πρώτα και καλύτερα στην Αθήνα, το κέντρο τότε του Ελληνισμού άρχισε να δυσανασχετεί.

Το πρόβλημα λοιπόν που προέκυπτε για την κοινωνία διέγνωσε ο Σωκράτης και, ενώ πρώτα είχε ασχοληθεί με τον μακρόκοσμο, αργότερα, σε ηλικία 35- 40 χρονών περίπου, στράφηκε προς τον μικρόκοσμο, τον άνθρωπο, σε προβλήματα παραπλήσια μ' εκείνα των Σοφιστών. Γι' αυτό και πολλοί τον ταύτισαν με τους Σοφιστές. Δεν κατανόησαν για πολλούς λόγους τον πραγματικό σκοπό του Σωκράτη και τη διαφορά του από τους Σοφιστές. Εκείνοι προσπαθούσαν να κάνουν τους μαθητές τους ικανούς στα προσωπικά και πολιτικά ζητήματα και αν χρειαζόταν να μπορούν τα ισχυρότερα επιχειρήματα να τα παρουσιάζουν ως ασθενέστερα και τα ασθενέστερα ως ισχυρότερα και έτσι να επιτυγχάνουν και να βρίσκουν σ' αυτήν την επιτυχία την ευτυχία και ευδαιμονία. Ο Σωκράτης θεωρούσε όλα αυτά ανούσια, πράγματα χωρίς καμία απολύτως αξία και άσχετα από την πραγματική κατ' αυτόν ευδαιμονία. Αυτή ήταν η ριζική διαφορά του από τους Σοφιστές. Σκοπός του Σωκράτη ήταν να βρει τον τρόπο, ώστε να διασφαλίζεται η εγκυρότητα της γνώσης, πώς θα μπορούσαν δηλαδή ν' αποκτήσουν έννοιες έγκυρες και σαφείς, χρησιμοποιώντας τον λόγο ως τον τελικό κριτή της αλήθειας, για θέματα, όπως αρετή, αγαθό, δικαιοσύνη, ευσέβεια και άλλα, και να δύνανται ή καλύτερα ν' αναγκάζονται να συμφωνούν σε ορισμένα θέματα, κάτι που αποτελεί και σήμερα ζητούμενο στην πολιτική ζωή και στην κομματική αντιπαράθεση.

Το ερώτημα βέβαια που γεννάται είναι αν ο Σωκράτης πίστευε στη

δυνατότητα της γνώσης και ποια τα όριά της. Σ' ένα πρόσφατο άρθρο μου διερεύνησα το πρόβλημα αυτό και κατέληξα στο συμπέρασμα ότι ο Σωκράτης, παρόλο που συχνά υποστήριζε ότι ένα πράγμα γνώριζε, ότι δηλαδή δεν γνώριζε τίποτε, ήταν βαθιά πεπεισμένος για τη δυνατότητα της γνώσης υπό την προϋπόθεση να είναι κανείς διατεθειμένος να ελέγχει διαρκώς την ορθότητα των απόψεών του και υπό τον απαράβατο όρο ότι δεν θα ετίθετο εν αμφιβόλω η ηθική του υπόσταση. Όσον αφορά τα όρια της γνώσης, ο Σωκράτης περιόριζε συνήθως την αναζήτησή της στα όρια της ηθικής και της πολιτικής και έμεινε, αντίθετα απ' ό,τι συνέβη με τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, στα όρια της ανθρώπινης σοφίας.

Η επιστημολογία λοιπόν του Σωκράτη, για να θυμηθούμε και τον Karl Popper και τις απόψεις του επί του θέματος αυτού, είναι αισιόδοξη, πίστευε δηλαδή ο Σωκράτης στη δυνατότητα της γνώσης με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την πολιτική πρακτική, ότι δηλαδή μπορούσε να υποστηρίζει μια θέση και να μένει πιστός σ' αυτήν.

Όλα τ' ανωτέρω οδηγούν στην κατανόηση και στην επιδοκιμασία της στάσης του Σωκράτη απέναντι σε ό,τι συνέβη στην Αθήνα μετά τη ναυμαχία στις Αργινούσες το 406 π.Χ., οδηγούν στην κατανόηση της αγέρωχης στάσης που τήρησε κατά τη διάρκεια της εξουσίας των *Τριάκοντα Τυράννων* στην Αθήνα (404-403 π.Χ.) τότε που αρνήθηκε να συμπράξει σε ανόσια έργα, και προπάντων οδηγούν στην κατανόηση της ολύμπιας γαλήνης και αταραξίας με την οποία αντιμετώπισε τη δίκη και καταδίκη του σε θάνατο.

Η γνωσιακή βεβαιότητα τον έκανε να πιστεύει στην ορθότητα της στάσης του και αυτή η πίστη καθόριζε τη στάση του και όταν τελείωνε την απολογία του με την τραγική φράση: *«είναι ώρα πια να πηγαίνουμε, εγώ μεν για τον θάνατο, εσείς δε για τη ζωή· ποιος όμως πορεύεται προς το καλύτερο άδηλο σ' όλους εμάς, γνωστό μόνο στον θεό».*

Ώρα λοιπόν, *απιέναι'* είναι ώρα να πηγαίνουμε, όπως θα δούμε στη δεύτερη Συνεδρία της Επιστημονικής Ημερίδας μας, αφού βέβαια πρώτα ακούσουμε με τη δέουσα προσοχή και τους επόμενους εκλεκτούς ομιλητές και ολοκληρωθεί κατά το πρόγραμμα η πρώτη Συνεδρία.

Σας ευχαριστώ.